

Els autors analitzen el paisatge sota l'òptica de diferents valors en la seva evolució històrica, que descriuen d'una banda com una conseqüència lògica d'una societat en desenvolupament, però també en alguns casos com la pèrdua irreversible de qualitat i identitat d'un territori.

Els valors del paisatge

Joan Nogué. Director de l'Observatori del Paisatge de Catalunya.

Pere Sala. Coordinador tècnic de l'Observatori del Paisatge de Catalunya.

www.catpaisatge.net

El paisatge és el resultat d'una transformació col·lectiva de la natura; és la projecció cultural d'una societat en un espai determinat; és el rostre del territori. I no només en allò referent a la seva dimensió material, sinó també a la seva dimensió espiritual i simbòlica. Les societats humanes, a través de la seva cultura, transformen els originaris medis naturals en paisatges culturals, caracteritzats no només per un determinada materialitat (formes de construcció i tipus de conreus, per exemple), sinó també per la translació al propi paisatge dels seus valors, dels seus sentiments. El paisatge és, per tant, un concepte enormement impregnat de connotacions culturals, de valors. És convenient, per tant, entendre el paisatge, alhora, com una realitat física i la representació que culturalment en fem; la fesomia externa i visible d'una determinada porció de la superfície terrestre i la percepció individual i social que genera; un tangible geogràfic i la seva interpretació intangible. És, alhora, el significant i el significat, el contingent i el contingut, la realitat i la ficció. No anem mal encaminats si entenem el paisatge com un escenari natural mediatitzat per la cultura. Escriptors, poetes i pensadors han entès perfectament aquesta significació dual del paisatge, al qual han vist, sovint, com el mirall de l'ànima en el territori. El filòsof i escriptor xinès Lin Yutang (1895-1976), un dels principals introductors de la filosofia oriental al món occidental, ho resumia amb aquest simple aforisme: "La meitat de la bellesa d'un indret depèn del paisatge, i l'altra meitat del qui el contempla". Pocs anys abans, Henry-Frédéric Amiel, pensador francès,

havia escrit que “el paisatge és un estat de l'ànima”, quelcom que els pintors romàntics (posem per cas un Caspar Friedrich) intentaven traslladar als seus quadres.

Precisament per l'enorme càrrega de valors impresos en el paisatge, aquest esdevé un magnífic indicador del nivell cultural i de qualitat del territori; un signe de civilitat, en definitiva. Els països cultes, civilitzats, educats i de llarga tradició democràtica solen gaudir d'uns paisatges harmònics i ordenats. I no ens referim només als paisatges naturals o d'escassa incidència antròpica, sinó també als paisatges humanitzats, ja siguin rurals o urbans. I això és així perquè en aquests països s'ha entès i s'ha assumit de fa temps que el paisatge té una dimensió cultural, patrimonial i identitària excepcional, sense que això impliqui deixar d'intervenir-hi i de modificar-lo.

Si a través del paisatge podem captar el nivell d'urbanitat i de civilitat d'una societat, arribem a la conclusió de què, a Catalunya, no hem fet bé els deures en les darreres dècades. En efecte, en els darrers trenta anys s'ha produït al nostre país un evident allunyament, una ruptura de la societat cap al seu paisatge, que s'ha materialitzat en una insensibilitat creixent cap als valors del paisatge. En aquest període de temps el ritme de degradació i empobriment dels nostres paisatges ha estat intens -i continua essent-ho en algunes zones-, en bona part degut a la dispersió urbanística, la proliferació d'habitaçes i d'infraestructures de baixa qualitat estètica, l'homogeneïtzació d'alguns paisatges agrícoles o l'emergència d'edificacions efímeres. La llista seria llarga i ha conduït, lamentablement, a l'emergència de territoris sense discurs i de paisatges sense imaginari. I això és especialment greu -i injustificable- en un país, Catalunya, ric en paisatges i orgullós de la seva identitat. Des dels Pirineus a les vinyes i suredes mediterrànies, passant pels secans de Lleida o el mosaic agroforestal de les terres de l'interior, Catalunya compta amb una extraordinària diversitat i riquesa paisatgística, cada cop més banalitzada. Hem oblidat que el paisatge ha estat i pot seguir essent un dels elements identitaris més remarcables del país, a més d'un recurs turístic de primer ordre.

Aquesta variada riquesa de valors inherent al paisatge s'hauria d'intentar traslladar al conjunt de la societat, i res millor que l'educació per intentar-ho. Si un dels principals objectius de l'educació és contribuir a formar persones capaces de fer front als reptes del futur, en el terreny del paisatge, a Catalunya afrontem avui un important repte que constitueix, a més, hores d'ara, una autèntica assignatura pendent: la gestió i millora del paisatge. És molt important que aprenguem a conèixer els nostres paisatges perquè, així, serà més fàcil identificar-ne els trets que el defineixen i la seva importància. I és en aquest punt on, insistim, l'educació juga un paper fonamental, plenament reconegut a la Llei de Protecció, Gestió i Ordenació del Paisatge de Catalunya aprovada pel Parlament el juny de 2005.

Segurament molts dels paisatges de Catalunya són molt menys espectaculars que d'altres que tots coneixem i podem mostrar i ensenyar a través dels llibres de text, de mitjans audiovisuals diversos o, més recentment, a través de la xarxa internet. Sovint admirem llocs i paisatges excepcionals, com ara els de la selva amazònica, els del desert del Sàhara o els grans boscos de faig del centre d'Europa, però oblidem que els paisatges del nostre país conformen un conjunt i una diversitat paisatgística característics d'una part molt concreta del planeta –i d'enlloc més– i són, en definitiva, la contribució que aquest territori fa al patrimoni paisatgístic mundial. Adquirir la consciència sobre la importància dels seus valors naturals, culturals, socials, productius, simbòlics o identitaris, així com la seva singularitat, és un deure social que l'escola, amb l'ajut d'altres institucions, pot contribuir a estendre.

Els paisatges constitueixen, a més, un recull viu d'estils de vida passats i, en definitiva, d'un bocí de la nostra història, la qual cosa els converteix en autèntics palimpsests. Per exemple, de la mateixa manera que el coneixement de la vida d'una persona ens la fa més propera, conèixer la "biografia" d'un paisatge ens ajuda a ser més conscients dels seus valors i les seves particularitats. No n'hi ha prou amb el coneixement de la història d'un monestir, castell, ermita o de qualsevol altre element patrimonial emblemàtic de qualsevol racó del nostre país a l'hora de comprendre les relacions socials i econòmiques dels homes i les dones d'una determinada

etapa de la història de Catalunya, sinó que és necessari mostrar la complexitat del conjunt del paisatge que l'acull. L'educació juga, per tant, un paper preponderant en l'increment de la consciència paisatgística dels ciutadans, també a través de l'estudi de l'evolució històrica dels seus paisatges.

L'Observatori del Paisatge de Catalunya s'ha creat, precisament, per contribuir a incrementar aquesta consciència a la qual fèiem referència més amunt, a més de generar sinèrgies arreu del país que conduixin a la seva plasmació concreta en polítiques de paisatge. Estructurat en forma de consorci per tal de donar cabuda a tota mena de veus i de sensibilitats, l'Observatori neix amb la voluntat d'esdevenir un ens d'informació i conscienciació de la societat catalana en matèria de paisatge, per tal d'aconseguir una millor gestió i ordenació dels paisatges catalans, de tots els paisatges catalans: dels agraris als turístics, passant pels metropolitans. L'Observatori del Paisatge té com a objectiu bàsic i genèric l'observació del paisatge de Catalunya, això és l'estudi, identificació, seguiment, documentació i divulgació dels paisatges catalans i de les seves transformacions, sense que això impliqui deixar de banda d'altres paisatges o, senzillament, reflexionar sobre el paisatge de forma genèrica.

L'instrument que li permet encarrilar propostes d'actuació concretes en l'àmbit del planejament són els anomenats catàlegs de paisatge, una eina extremadament útil per a la implementació de polítiques de paisatge amb la connivència i participació activa de tots els agents socials que hi intervenen. Els catàlegs són uns documents de caràcter tècnic que determinen els paisatges de Catalunya, els seus valors i estat de conservació, els objectius de qualitat que han de complir i les mesures per assolir-los. Així, doncs, l'Observatori està treballant des de fa gairebé dos anys per disposar, finalment, d'un mapa de tots els paisatges de Catalunya, mapa del que, per sorprenent que pugui semblar, encara no disposàvem. Disposar d'aquest mapa és molt important perquè, un cop completat, constituirà una eina pedagògica molt poderosa perquè els joves –i la societat catalana en general- prenguin consciència del paisatge on viuen, dels seus valors i dels seus riscos.

Aquesta llacuna és una mostra més d'un dels esculls que encara ha de vèncer l'educació en el paisatge en el nostre país: l'escassetat d'eines pràctiques i recursos que ajudin a la tasca dels educadors. És per aquest motiu que els Departaments d'Educació i de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya, juntament amb l'Observatori del Paisatge de Catalunya, han promogut el projecte d'innovació educativa "Ciutat, territori i paisatge", que incentiva el treball de l'alumnat a partir de la interpretació de dotze làmines de gran format representatives de la diversitat de paisatges de Catalunya, i de la seva problemàtica. El web de l'Observatori del Paisatge (www.catpaisatge.net) completarà i ampliarà aquesta informació impresa a partir de fotografies, mapes, fonts literàries, textos de referència o enllaços a d'altres webs. El projecte, pioner a Europa, es troba en aquests moments en fase d'experimentació en deu escoles de Catalunya i es generalitzarà a partir del curs escolar 2007-2008. L'èxit de l'experiència quedaria minimitzada i molt probablement es veuria condemnada al fracàs sense la implicació directa del Departament d'Educació, que ha promès tot el seu suport a la iniciativa.

L'existència d'instruments adequats per a la docència en matèria de paisatge i la implicació decidida de les administracions corresponents són dos reptes claus que influiran enormement en l'èxit –o no- de l'educació sobre el paisatge. Però se'n podria afegir un altre també de molt important: l'assoliment d'una comprensió integrada i significativa del territori i dels seus processos, tot fugint d'aquelles mirades al paisatge massa parcials i sectorials.

Tot fa pensar que, en els propers anys, les poblacions de Catalunya seguiran creixent i es construiran noves infraestructures. És la conseqüència lògica d'una societat en ple desenvolupament que, a més, reb un important fluxe d'immigració. El fet greu, però, no és la transformació en si de determinats indrets, sinó la pèrdua irreversible de qualitat d'un territori o de la identitat d'un lloc, que podrien evitar-se amb un replantejament més creatiu d'aquestes transformacions. El paisatge és cultura i, precisament per això, és quelcom viu, dinàmic i en contínua

transformació, capaç d'integrar i assimilar amb el temps elements que responen a modificacions territorials importants, sempre i quan aquestes modificacions no siguin brusques, violentes, massa ràpides ni massa impactants. Com ens va fer observar el geògraf italià Eugenio Turri, les modificacions del paisatge en el passat –per importants que fossin- eren lentes, pacients, al ritme de la intervenció humana, prolongades en el temps i fàcilment absorbibles per la naturalesa del sers humans: l'element nou s'inseria gradualment en el quadre psicològic de la gent. Però quan aquesta inserció és ràpida, violenta, intensa, com en els últims anys, l'absorció es fa molt més difícil, per no dir impossible. El problema no rau en la transformació *per se* del paisatge, sinó en el caràcter i intensitat d'aquesta transformació: vet aquí el *quid* de la qüestió. La incapacitat per saber actuar sobre el paisatge sense destruir-lo, sense trencar-ne el seu caràcter essencial, sense eliminar-ne aquells trets que li donen continuïtat històrica, és un dels grans reptes de la nostra civilització. No sempre se sap alterar, modificar, intervenir sense destruir. I quan es destrueix un paisatge, es destrueix la identitat d'aquell lloc. I destruir la identitat d'un lloc –i més encara quan hom és incapaç de substituir-la per una de nova d'igual vàlua- és èticament reprobable, tan reprobable com minvar la biodiversitat del planeta. La distinció –ètica en el fons- entre evolució i destrucció d'un paisatge no és de matís; és de fons, i ja l'havien plantejada a principis del segle XX geògrafs de la talla d'un Carl Sauer, per posar només un exemple.

Anem escassos de sensibilitat paisatgística. Hauríem de donar la volta a una frase que Julien Gracq va escriure fa temps: “Tantes mans per transformar aquest món, i tan poques mirades per contemplar-lo”. Cal impulsar una sensibilitat, una cultura, una ‘consciència de paisatge’ que ens permeti ser capaços de disfrutar mirant i vivint el paisatge, com reclamava Julien Gracq. Hem aconseguit, amb molt d'esforç, una certa ‘consciència ambiental’, que ha penetrat, amb més o menys convenciment, en les capes dirigents del país i també en àmplies capes de la població. És aquesta consciència ambiental la que ha permès protegir, sota figures jurídiques diverses, determinades porcions del territori especialment valuoses per la seva riquesa ecològica. Ara cal imbuir-nos d'una consciència de paisatge similar a la consciència ambiental descrita que ens permeti disfrutar de la

simple contemplació dels paisatges que ens envolten, no per cap acció especial derivada d'un ambiciós pla estratègic, sinó, simplement, perquè és un fet mil vegades demostrat que un entorn físic atractiu, net, afable i estèticament harmoniós genera una agradable sensació de benestar, que augmenta notablement la qualitat de vida dels ciutadans. Aquest és, de fet, el missatge de fons del Conveni Europeu del Paisatge. El Conveni Europeu del Paisatge, signat al Palazzo Vecchio de Florència el 20 d'octubre de 2000 per iniciativa del Consell d'Europa i que ara els estats membres del Consell estan ratificant, enfoca la temàtica paisatgística de manera esperançadora. El Conveni reconeix que "el paisatge és un element important de la qualitat de vida de les poblacions, tant en els medis urbans com en els rurals, tant en els territoris degradats com en els de gran qualitat, tant en els espais singulars com en els quotidians".

Tenim els documents-marc, tenim els instruments, tenim les diagnosis. Només cal una major consciència social i cultural. L'educació –formal i no formal- tindrà un paper rellevant a l'hora d'aconseguir-la.